

'IDENTITEIT IS NIET ONVERANDERLIJK, MAAR EEN SOCIALE CONSTRUCTIE'

Wat kunnen wij weten? Wat mogen wij hopen? Wat moeten we doen? Dat zijn de eeuwige vragen van de filosofie. Elze Riemer geeft het antwoord van twaalf 'denkers van nu' en legt daartoe haar oor te luisteren bij kenners. Aflevering 9: Louise Müller over de Ghanees-Amerikaanse denker Kwame Anthony Appiah. "Het mooie van hem is dat hij als geen ander de brug weet te slaan tussen twee werelden."

Tekst: Elze Riemer
Beeld: Myriam Keijzer

De Ghanees-Amerikaanse filosoof Kwame Anthony Appiah (Londen, 1954) zou gerust met pensioen kunnen gaan. Waar zijn gedachtegoed in 1998 nog revolutionair was, is het nu veel meer gemeengoed geworden. Hij heeft dan ook hard gewerkt aan zijn profiel als publieksfilosoof: niet alleen schrijft hij ontzettend veel boeken en artikelen voor een breed publiek, ook weet hij als geen ander als denker de vertaalslag te maken van theorie naar praktijk. Daarnaast heeft Appiah in de loop van de tijd allerlei belangrijke posities bekleed in organisaties op het raakvlak van literatuur, filosofie, taal en maatschappij. Toch weten maar weinig mensen dat bepaalde overtuigingen die zij nu hebben hun oorsprong vinden bij Appiah, of in ieder geval toch ten dele. Tijd om daar verandering in te brengen, met filosoof en Appiah-kenner Louise Müller (1977). Volgens Müller, die onder meer verbonden is aan de Universiteit Leiden, heeft de Afrikaanse filosofie veel te bieden dat de westerse filosofie ontbeert: "Het mooie van Appiah is dat hij als geen ander de brug weet te slaan tussen die twee werelden."

U heeft zich gespecialiseerd in Afrikaanse filosofie. Waarom vindt u Afrikaanse filosofie zo boeiend?

"Vanwege het tegengestelde dat zij laat horen, in onze door materialisme geobsedeerde maatschappij. In de westerse filosofie, die haar sporen heeft nagelaten in ons en in onze wereldbeelden, wordt het lichaam gezien als een mechanisme in plaats van

een organisme. Een mechanisme bovendien, waar de geest ook nog eens apart van staat en op een voetstuk wordt gezet. Deze materialistische focus is volgens mij de bron van veel psychische problemen en conflicten tussen mensen. Het onderscheid tussen lichaam en geest is exemplarisch voor hoe de westerse filosofie met veel zaken omgaat: altijd worden de verschillen benadrukt, in plaats van de organische samenhang – het verschil tussen mens en dier, maar ook tussen mensen onderling. Een gevolg hiervan is dat de westerse moderne mens zichzelf in toenemende mate ziet als individu in plaats van als onderdeel van een groter geheel. Hierdoor drijven mensen van elkaar af in plaats van dat ze nader tot elkaar komen. De Afrikaanse filosofie daarentegen gaat juist uit van een groter geheel. Meer nog: haar uitgangspunt is dat er in de natuur een soort bewustzijn schuilt waarvan wij als mens onderdeel zijn en dat ons verstand te boven gaat. Dit uitgangspunt over hoe alles met elkaar samenhangt, vind ik misschien wel het mooiste van de Afrikaanse filosofie, omdat alles wat daarna volgt op deze gedachte gestoeld is. Het Afrikaanse denken bevrijdt ons van het idee dat we individuen zijn en laat ons zien dat we als mensen geestelijk en existentieel met elkaar verbonden zijn."

Hoe is Appiah in dit alles te plaatsen?

"Het fascinerende van Appiah is dat hij aan de ene kant recht doet aan die Afrikaanse animistische invalshoek, maar aan de andere kant ook een postmoderne filosoof is die de grenzen van de Afrikaanse filosofie

overstijgt. Met behulp van autobiografische anekdotes betoogt hij dat identiteit geconstrueerd wordt door allerlei sociale aspecten – zoals de traditie waarin je bent opgegroeid – en dus niet bestaat uit onveranderbare elementen. Om een voorbeeld te noemen: het feit dat Appiah een zwarte Amerikaanse homoseksueel met een Britse en aristocratische opvoeding is, zegt nog niks over wie hij ten diepste is als mens, in zijn verbondenheid met anderen. Dit postmoderne niet-essentialistische element in zijn identiteitsfilosofie maakt dat hij door andere Afrikaanse filosofen nog wel eens wordt weggezet als een anti-Afrikaanse denker. Dit komt ook omdat hij afrocentrisme, iets wat binnen de meeste Afrikaanse filosofie gangbaar is, in navolging van Sartre ziet als een vorm van 'omgekeerd racisme'. Volgens hem is het afrocentrisme – de gedachte dat er zoiets bestaat als een unieke Afrikaanse identiteit – een tegenbeweging in reactie op blank racisme en werkt het segregierend in plaats van integrerend, waardoor het dus net zo goed racistisch is. Appiah denkt wat dat betreft meer in de lijn van dominee Martin Luther King, die immers ook de nadruk legde op integratie. Appiah heeft een wereld voor ogen waarin mensen met verschillende achtergronden in vrede met elkaar samenleven.

Dit betekent overigens zeker niet dat iedereen het met elkaar eens hoeft te zijn, wél dat er een 'agree to disagree' is. Er zullen altijd theoretische en filosofische verschillen tussen mensen zijn, maar er zullen ook altijd overeenkomsten zijn. Het gaat erom als

mens de overeenkomsten met anderen op te zoeken en de praktische vaardigheden in jezelf te ontwikkelen om goed samen te leven. Dat is voor Appiah kosmopolitisme: wereldburgerschap als vaardigheid die in de praktijk geoefend moet worden door met elkaar in gesprek te gaan en in gesprek te blijven."

Welke overeenkomsten tussen mensen ziet hij primair?

"Appiah legt er de nadruk op dat we bovenal allemaal met elkaar verbonden zijn als mens. Het mens-zijn is wat ons allen bindt. In zijn ogen is er dus niet zoiets als een absolute ander of buitenstaander, zoals Levinas bijvoorbeeld wel betoogde. Nee, we zijn allemaal mensen. Wat dat precies betekent, krijgt gestalte in de praktijk, omdat dit elke keer weer anders is – afhankelijk van de personen en situatie. Maar het zoeken naar overeenkomsten moet in het samenleven wel steeds het uitgangspunt zijn, omdat alleen dat die theoretische verschillen tussen mensen kan overbruggen. Zijn filosofie is dus sterk maatschappelijk relevant. Veelzeggend is dan ook dat hij uit het veld van de taal filosofie is gestapt en zich meer is gaan verdiepen in antropolo-

gie, psychologie, sociaal-culturele geschiedenis en literatuur. Op dat brede vlak ligt ook zijn roeping."

Wat is Appiah's roeping?

"Om de wereld uit te leggen dat sociale identiteiten sociale constructies zijn. Dat vormt een rode draad in zijn werk, en komt ook sterk terug in zijn recente boek, *De leugens die ons binden*. Dé leugen is volgens hem dat sociale identiteiten – zoals gender, nationalisme, religie en ras – essentialistisch zouden zijn. Alsof er een soort authenticiteitskern is die mensen binnen een bepaalde groep bindt en die ervoor zorgt dat de mensen binnen die groep allemaal met de neus dezelfde kant op staan. Die authenticiteitskern is een illusie; mensen binnen dezelfde groep zijn heel verschillend, zeker in de huidige postmoderne samenleving waarin eenzelfde persoon tegelijkertijd kan behoren tot een heleboel verschillende groepen. Dat dit anders lijkt, heeft volgens Appiah te maken met de gewoontes en gedragingen die binnen een bepaalde groep gangbaar zijn. Hier zie je weer die nadruk op de praktijk. Dat wordt duidelijk als hij het bijvoorbeeld heeft over religieuze identiteit. Hij gelooft niet dat de religieuze

identiteit bestaat uit een set filosofische of ideologische ideeën, maar dat die altijd te maken heeft met de praktijk. Sterker nog, hij beweert dat er helemaal niet zoiets bestaat als 'religie'. Alle definities ervan schieten namelijk tekort in de praktijk. Dus alle theoretische discussies over religie hebben geen enkele zin – stelt hij."

Hoe moeten we dan praten over religie?

"We focussen te veel op die overtuigingen in plaats van op wat religieuze mensen daadwerkelijk dóén. Natuurlijk zijn die overtuigingen wel onderdeel van religie, maar zij vormen daarvan slechts een dimensie. Wat we doen, is minstens zo belangrijk, zo niet belangrijker. Religie is volgens hem een activiteit, een werkwoord in plaats van een zelfstandig naamwoord. Zelf is hij tegenwoordig overigens atheïst. Dat is niet altijd zo geweest. In zijn jeugd is hij opgegroeid in een plaatselijke christelijke kerk in Kumasi, Ghana. Daar werden traditionele geloofselementen van de Asante, een volk in Ghana, gemengd met het christendom. Later, tijdens zijn studie in theologie. Deze interesse verschoof echter geleidelijk aan naar een meer antropologi- ➔

Paspoort

Kwame Anthony Appiah (Londen, 1954) is een van de meest invloedrijke filosofen van onze tijd.

- Werd geboren in Londen, als zoon van de Ghanese politicus Joe Appiah en de Britse kinderboekenschrijfster Peggy Cripps. Bracht zijn jeugd door in Kumasi in Ghana, waarna hij terugkeerde naar het Verenigd Koninkrijk voor zijn studies. Eerst aan Bryanston School en later aan de University of Cambridge. Hier behaalde hij ook de graad van doctor in de filosofie.
- Doceerde filosofie aan de Universiteit van Ghana, de University of Cambridge, Duke University, Cornell University, Yale University, Harvard University en Princeton University. Momenteel is hij filosofieprofessor aan New York University in New York City.
- Profileert zich in de media en via allerlei maatschappelijke organisaties als een echte publieksfilosoof.
- Schreef tientallen boeken. In oktober verschijnt zijn laatste boek *The Lies That Bind* in een Nederlandse vertaling: *De leugens die ons binden. Een nieuwe kijk op identiteit* (uitgeverij Pluim, € 24,99).
- Schreef ook enkele romans in het detectivegenre, te weten: *Avenging Angel*, *Nobody likes Letitia* en *Another death in Venice*.
- Woont samen met zijn man Henry Finder in een appartement in Manhattan, en een huis in New Jersey met een kleine schapenboerderij.

sche benadering van religie, naar religiewetenschappen. Over religie an sich heeft hij principieel niks te zeggen, over religieuze identiteit wel. Die ziet hij als een soort basisidentiteit die van invloed is op alle andere identiteiten. Zo stelt hij dat je genderidentiteit gevormd wordt door de gewoontes en gebruiken die deel uitmaken van je geloofsovertuiging. Ik denk dat hij daarmee bedoelt dat bepaalde ideeën over mannen en vrouwen die besloten liggen in de gewoontes en gebruiken van een geloofsovertuiging, effect hebben op hoe mensen met die overtuiging hun genderidentiteit uitdragen. Zo dragen streng islamitische vrouwen bijvoorbeeld een boerka. Het feit dat ze streng islamitisch zijn heeft dus effect op hoe zij hun vrouwelijke identiteit vormgeven.”

Deze gedachten komen allemaal niet zo heel erg revolutionair over. Veel daarvan hebben we al eens gehoord, toch?

“Het feit dat Appiah’s gedachtegoed inmiddels niet meer zo revolutionair aanvoelt, is juist de vrucht van zijn filosofie. Kwame Appiah is nu 65 jaar, maar toen zijn eerste werk, *In my father’s house*, in 1998 uitkwam was dat echt wel een soort bom die insloeg bij de filosofiefaculteiten in Amerika. Ondanks het werk van zijn voorgangers, met name mensenrechtenactivist en academicus W.E.B. Du Bois, werd daar toen nog sterk gedacht dat ras een essentialistische categorie is. Appiah gebruikte de nieuwste bevindingen in de genetica om te betogen dat er niet zoiets als een specifiek ras bestaat. Het Afrikaanse continent kent een enorme diversiteit aan genen, en er blijken onder Afro-Amerikanen grotere genetische verschillen te bestaan dan er bestaan tussen Afro-Amerikanen en Europeanen. Met andere woorden: ras heeft geen biologische oorsprong. Appiah bouwt hiermee voort op wat Du Bois al had laten zien, namelijk dat ras een sociale constructie is.

Daarnaast bespreekt Appiah ook andere sociale identiteiten in de context van het postmodernisme. Gender is een identiteit waarvan vele mensen nog denken dat het gebaseerd is op helder afgebakende biologische verschillen tussen de seksen. Appiah laat echter zien dat ieder mens zowel ‘mannelijke’ als ‘vrouwelijke’ ei-

‘Appiah heeft een wereld voor ogen waarin mensen met verschillende achtergronden in vrede met elkaar samenleven’

genscapen heeft, en dat de natuur veel diffuser is dan de sociale categorieën die wij hebben bedacht.”

Al die categorieën werken alleen maar polarisatie in de hand. Kunnen we niet op een andere manier denken, zonder al die hokjes?

“Je ontkomt er nooit helemaal aan. Mensen hebben de behoefte om op deze manier hun identiteit te construeren, zegt Appiah. We willen ons onderscheiden, verbinden met gelijkgezinden en ons afzetten tegen mensen met andere ideeën. En dat is ook geen probleem, als we ons er intussen maar van bewust zijn dat die identiteiten constructies zijn én dat er wel degelijk iets is wat universeel is en ons allen verbindt: ons mens-zijn. Hoe meer mensen zich hiervan bewust zijn, hoe meer humaniteit er ontstaat en hoe meer respect en zelfrespect mensen weer terug krijgen. Je kunt dan al die sociale constructies in je identiteit relativeren en er flexibeler mee omgaan, op zo’n manier dat je dit gegeven vóór je laat werken in plaats van tegen je. Dat is wat Appiah uiteindelijk wil doen: mensen gereedschappen aanreiken om na te denken over hun eigen sociale identiteit, zodat ze sterker komen te staan en beter in staat zijn om de ander primair als mens te zien en om samen te leven met anderen.”

Mens-zijn is wat ons verbindt. Maar wat is de mens dan, volgens Appiah?

“Hij heeft daar niet een of andere definitie voor, daar is hij juist wars van. Wat mens-zijn concreet inhoudt, komt tot uiting in de dialoog. Duidelijk is wel dat in die interactie het goede leven ligt besloten. Wat dat betreft vind je in zijn filosofie zeker de sleutels tot een harmonieus samenleven met anderen.” ●